

Sándor Mária

MEZŐTÚRI MÁZAS KERÁMIA BIHARI KISGYŰJTEMÉNYEKBE

Bihar vármegye ma Magyarországra eső területein az egykor, a háztartásban nagy mennyiségben használatos kerámiaedények különböző, elsősorban alföldi fazekas-központokból kerültek ide¹. A Bihari Múzeum kerámiagyűjteményének példáján már láthattuk,² hogy Berettyóújfaluban és a környező településeken nagy számban használtak az egyik kiemelkedő alföldi fazekasközpontban, Mezőtúron készített edényeket. Jelen tanulmányban hét bihari kisgyűjtemény kerámiatárgyait vesszük vizsgálat alá,³ kiemelve a Mezőtúrról származó darabokat.

A vizsgált gyűjtemények közül több is helyi pedagógus kezdeményezésére jött létre, iskolai keretek között. Magyarhomorogon az 1960-as években Szabó Jenőné magyar–történelem szakos tanár kezdett tárggyűjtésbe. Napjainkban a községi könyvtár 2016-ban felújított termében kap helyet a több száz darabos gyűjtemény, amelyből 50 darab a kerámiatárgy.

Furtán az 1980-as években Vadász Levente iskolaigazgató kezdte meg a néprajzi és helytörténeti vonatkozású tárgyak gyűjtését, a ma szintén több száz darabos kollekció⁴ az egykori iskolai szolgálati lakás épületében található, a Furtai Általános Művelődési Központ tartja fenn. A gyűjtemény 33 darab kerámiatárgyat tartalmaz.

A Hencidai Helytörténeti Gyűjtemény alapját a Szabó Andor református lelkész által gyűjtött tárgyak jelentik, amely később kiegészült a lakosság adományaival.⁵ Jelenleg a régi iskolai épületben nyert elhelyezést, a község önkormányzata és a Hencidai Református Egyházközség közösen tartja fent. A vizsgált gyűjtemények közül a hencidai rendelkezik a legtöbb kerámiaedénnyel: közel 100 darabot őriznek itt a fazekasmunkákból.

Nagyrábén a művelődési ház 1963-as létrehozásakor annak igazgatója egyik legfontosabb jövőbeli céljául a néprajzi értékek megőrzését tűzte ki. 1965-ben adtak ki felhívást, melynek eredményeként a helyi lakosok több száz tárgyat vittek be a művelődési házba. Ezt követően épült fel az intézmény udvarán – egy nagyrábői középparaszti lakóház mintájára – az összegyűlt tárgyak bemutatására szánt épület, melynek

¹ Dankó: 2007. 41.

² Sándor 2011.

³ A vizsgálat közvetlen előzménye a 2014-ben a Bihari Múzeum járási múzeum mintaprojektje kapcsán különböző bihari kisgyűjteményekben végzett szakmai tevékenység volt: több helyen tárgytisztítást, állagmegóvó műtárgykezelést, nyilvántartási munkát végeztünk.

⁴ A szakmai nyilvántartási munkák a Bihari Múzeum 2014-es járási mintaprojektje kapcsán kezdődtek el, ennek során a kerámia- (33 db) és a textiltárgyak (66 db) kerültek leltárba.

⁵ Kolozsvári–Sándor: 2011. 48.

végleges átadására csak 1993-ban kerülhetett sor.⁶ A nagyrábéi tájház kiállítása⁷ az utóbbi időig is bővült, 2015-ben 300 tárgyat számlált⁸, amelyből 40 darab tartozik a népi kerámiák közé.

Biharkeresztesen először 1996-ban fogtak helytörténeti gyűjtésbe Dankó Imre szakmai irányításával.⁹ A gyűjteményben napjainkban 20 darab kerámiatárgy található.

A csökmői tájház egy magánkezdeményszerzés eredménye. A helyi Z. Nagy Tiborné Kádár Irén nagyszülői örökségét, egy 100-150 éve épült, háromosztatú lakóházat ajánlotta fel közösségi célokra. 2005-ben, a ház felújításával egy időben kezdtek hozzá a tárgyak gyűjtéséhez.¹⁰ Napjainkban a Csökmői Hagyományörző Egyesület által üzemeltetett tájház 429 darabos tárgyi gyűjteményéből¹¹ 22 népi cserépedény.

A legfiatalabb gyűjtemény a Bojti Tájházé, amelyet 2010-ben hozott létre a Bojtért Egyesület. A háromosztatú lakóházban elhelyezett tárgyak gyűjtése már a korábbi években megkezdődött. 2016-ban 28 darab kerámiaedényt tudunk összeszámolni.¹²

Minden vizsgált kisgyűjteményről elmondható, hogy tárgyai az adott településről kerültek be, itt használták azokat.¹³

Jelen tanulmányban ezek közül a feltételezett mezőtúri¹⁴ edényeket mutatjuk be,¹⁵ edénytípusonként csoportosítva.

A mezőtúri fazekasság régi múltra tekinthet vissza, már a középkorban is kiváló adottságokkal, alapanyaggal rendelkezett.¹⁶ 1900-ban pedig 114 fazekast írtak itt össze.¹⁷

A mezőtúri áru kereskedő révén került el távolabbi vidékekre, vagy a fazekas maga vitte készítményeit vásárba. Általában az ilyen, házaló fazekasok azokra a vidékekre

⁶ Kolozsvári–Sándor: i. m. 70.

⁷ A gyűjtemény egy részét külön helyiségben raktározza a fenntartó önkormányzat.

⁸ A tárgyakról digitális felvételeket és nyilvántartást készítettek a Bihari Múzeum szakmai irányítása mellett a művelődési ház munkatársai.

⁹ Kolozsvári–Sándor: i. m. 20.

¹⁰ Kolozsvári–Sándor: i. m. 31.

¹¹ A nyilvántartási munka 2008-ban Nagy László etnográfus szakmai irányítása mellett történt.

¹² Jelenleg nem működik a tájház Bojton, a műtárgyakat az eredeti tulajdonosok elvitték.

¹³ Kivételt képez a Csökmő Tájház, amelynek kiállításában a szeghalmi Sárréti Múzeum néhány műtárgya is szerepel letétként, ám ezeket a darabokat a népi cserépedények vizsgálatába nem vontuk be.

¹⁴ A települések legtöbbször a szakirodalom említi az alföldi fazekasközpontok mellett a révi és gömöri fazekastermékek használatát is. pl. Dankó: 2011. 336. Hencidára az első világháborúig Erdély felől érkeztek áruikkal fazekasok. Varga 1996. 117.

¹⁵ A Mezőtúrhoz közeli Karcagon élő fazekasok közül is többen készítettek mezőtúri stílusban edényeket. A 19. század második felében pl. Rab Imre (Nagy Molnár: 2007: 75.), vagy a 19. század végén–20. század elején Ácsi Kovács János. (Nagy Molnár: i. m. 77.) Arról is van tudomásunk, hogy karcagi fazekas vásárolt Biharban. (Dankó 2007. 40–42.)

¹⁶ Nagy Molnár: i. m. 17.

¹⁷ Kresz: 1978.: 3.

vitték árujukat, ahol nem foglalkoztak agyagedény készítésével.¹⁸ Az Alföldön szinte csak Hódmezővásárhely és környéke, Szentes, Orosháza maradt ki a vásárcsúrtól. K. Sebestyén János (szül.: 1879) túri fazekas szerint Bihar volt a legfőbb árusítási terület.¹⁹

Mezőtúron a 19. század elején mázatlan feketeedényt égettek,²⁰ a század közepén tértek át a mázas áru készítésére. Kezdetben főként zöld mázas edények készültek, amelyeket gyakran fekete színnel, írókával díszítettek a máz alatt. A sokszínű díszítés, a virágzás fehér mázas alapszínre az 1860-as évektől jellemző. A mezőtúri kerámiaedények jellegzetes zsemlesárga, ún. „dudi” alapszínének használata az 1870-es évektől kezdődik.²¹ Az ornamentika hasonló az előző korszakéhoz: különálló, lefelé hajló virág, avagy egyenes szár menti díszítmény. A körvonal mindig sötétbarna, a díszítés pedig vörös, zöld, néha kevés kék. A túri kerámia virágkora az 1880–1890-es évek, a XX. század eleje, ezt nevezzük az írókás díszítés klasszikus korszakának. Elhajló, ferde szárú virág mellett egyre gyakoribb a folyó minta, „körülkoszorú”. „Kerek rózsza”, „őszirózsa”, „kis apró rózsza” motívumokat rajzoltak „kacsaringós levél” és „kígyólevél” közé.

A századforduló után az országban rendszeresen tartottak agyagipari tanfolyamokat, amelyek megtanították a fazekasokat a műmázak használatára. Ekkor kezdődött el Mezőtúron a krómzöld, a pink, a fehér és a világoskék színű cseréptárgyak készítése, az 1910-es tanfolyamtól kezdve az írókát egyre inkább elhagyták, és áttértek az ecsettel való festésre. Ez a technika a motívumok egyes részeinek belső felépítését és színeit alakította át, a motívumok szerkezete hasonló maradt a korábbi korszakokéhoz.

Mezőtúron a legfontosabb edénytípus a *korsó* volt, az itteni fazekasok erről nevezték magukat korsósoknak.²²

A túri korsónak jellegzetes formája volt: a viszonylag keskeny fenékből egyenesen induló forma enyhe íveléssel szélesedett az edény magasságának körülbelül kétharmad részéig, s a válla fokozatosan szűkült, így a legnagyobb átmérője viszonylag magasra került,²³ a legdíszesebb része a korsó válla.²⁴

¹⁸ Molnár: 1938. 20.

¹⁹ Kresz: é. n. 307. Idézi Sándor: 2011. 184.

²⁰ A mezőtúri kerámia stíluskorszakait Kresz Mária határozta meg (Kresz: 1978), monografikus feldolgozását pedig Nagy Molnár Miklós végezte el (Nagy Molnár: 2007.)

²¹ A sárgás földfestéket az Arad megyei Dud községből hozzák, innen az elnevezés.

²² A nagy vastartalmú túri agyag égetett formában átveszti a vizet, amely a korsónál előnyös tulajdonság, hiszen meleg időben is hűvösen tartja az ivóvizet. (Kresz: 1991b. 532.)

²³ Nagy Molnár: i. m. 114.

²⁴ Mivel szívárog belőle a víz, ezért a korsó helye a pitarban van az alacsony vizespadon, ahová felülről esik a tekintet, ezért alakították így a díszítésmódot. (Kresz: 1991a. 42.)

A mezőtúri korsó másik jellegzetessége a fül kialakítása: a korsónyakban lévő rostával egy magasságban rögzítették az edényhez, majd kissé felfelé húzták, így a fül a szájig ível, s ettől a magasságtól kezdve hirtelen lefelé hajlik. Erre a lefelé hajló részre került rendszerint az iváshoz kialakított nyílás, az ivócsecs.²⁵

A Hencidai Helytörténeti Gyűjteményben találtunk egy olyan korsóra²⁶ (1. kép), amely a mezőtúri kerámia fehér mázas, az 1850–60-as évekre tehető²⁷ korszakában készülhetett.²⁸ Formája karcsúbb, nem annyira vállas, mint a későbbi, jellegzetes túri korsó. A díszítmény színe ezen az edényen zöld és barna, a vállon barnával húzott virágszirom található zöld pettyekkel és rozmaringággal. A hasán a – későbbi mezőtúri edényeken is látható – többszörös záró csíkmotívum is zöld színű, akárcsak a nyakon lévő ferde vonalkázás.

A vizsgált kisgyűjtemények további korsói már kivétel nélkül dudi alapszínűek. Díszítésük jellemzően a vállra barna írókával húzott inda mentén elhelyezkedő virágmotívumokból áll, a válluk alatt pedig több, barna csík zárja le az ornamentikát,²⁹ amelyből a legfelső rendszerint hullámvonal.

Régebbi darab lehet az a két, erősen sérült korsó, amire Nagyrábén³⁰ és Csökmön³¹ bukkantunk. Mindkettő vállán barna írókás hullámok között (amely a nagyrábéi edényen koszorúszerűen egymás mellé húzott körvonalak, a csökmői korsón hullámszerű ágmotívum³²) csak néhány pöttynyi, szíromszerű kitöltést találunk. Az igen nagy felületen lepattogzott földfesték és máz felismerhető színei a barna mellett: vörös, zöld és nyomokban fehér.

A vállon lévő díszítés majdcsak teljes egészében épen maradt a Bojton megőrzött korsón.³³ (2. kép.) A füllel szemben fekvő koszorú barna írókával kontúrozott zöld és kék levelekkel, a központi elem piros színű, vonalkázással kialakított virágfej. A fül mellett, két oldalt egy-egy kisebb, fekvő leveles ág.³⁴ A korsó száját zöld színbe mártották, a nyakán barna és fehér függőleges sávozás látható.

²⁵ Nagy Molnár: i. m. 115.

²⁶ Hencidai Helytörténeti Gyűjtemény L. sz. nélkül. M.: 32 cm

²⁷ Kresz: 1978: 8.; Nagy Molnár: i. m. 48.

²⁸ A fehér alapszín viszonylag rövid ideig jellemezte a túri fazekasságot, ugyanis a nagy vastartalmú mezőtúri agyag nem bírta a fehér festéket, lehámlott az edény faláról. (Kresz: 1960. 329.)

²⁹ A dudi színű korsóknak ez a jellemző díszítési módja. Nagy Molnár: i. m. 115–116.

³⁰ Leltári szám: NrTh. 2015.78. A szája letörött. M.: 31 cm

³¹ Leltári szám: TCS 08.213.1. M.: 34 cm. A leltárkönyv 1890-re teszi készítése idejét.

³² Ehhez hasonló díszítésű korsót a Bihari Múzeum is őriz. Közli: Sándor 2011. 196. 1. kép

³³ Leltári szám nélkül. M.: 31 cm

³⁴ Hasonló díszítésű szilkét közöl P. Szalay: 2002. 162.

Csak a füllel szemben találunk ornamentikát az egyik mezőtúri korsón, amelyre Hencidán bukkantunk.³⁵ (3. kép.) A vállon egy egyszerű fekvő, ötleveles ág vörös, zöld, és a nyomok alapján feltételezhetőleg fehér színnel. A levelek körül hiányzik a kontúr, a barna íróka a levelek közötti pöttyökkel és kaccsal jelenik meg a növényi díszítőelemben. Barna írókával van kialakítva – a szokásos, vállat lezáró, többszörös csíkozás és a nyakra függőlegesen húzott függőleges sávozás mellett – a fül két oldalán olvasható K, illetve Sz betű.

A vizsgált bihari kisgyűjteményekben őrzött további három mezőtúri korsó³⁶ már későbbi készítésű: a vállon lévő vörös, fehér, illetve kék színű virágmotívumokat zöld levelek között ecsettel festették. A többségükön megtalálhatóak a barna írókás csíkok zárómotívumként, de olyan korsó is előfordul a múzeum gyűjteményében, amelyről mindez hiányzik.³⁷

A *butykoskorsó* szűk nyakú hasas pálinkásedény, a vízeskorsóhoz hasonló a formája, de nincs rostélya, és elszűkülő piciny száján kiöntőt alakítottak ki.³⁸

Két butykoskorsót mutatunk be, amelyek a Hencida Helytörténeti Gyűjteményében lelhetők fel. Mindkettő dudi alapszínű, vállukon vízszintesen körbefutó virágmotívumok között ún. karéjos leveleket³⁹ találunk. Az egyik butykoson⁴⁰ (4. kép) barnászvörös színű, fekvő tulipánfejeket zöld és fehér színű lekerekített, illetve karéjos levelek követnek a fül alsó illesztésének vonalától. Minden motívumot barna írókás kontúr vesz körül. A száj alatt a függőleges csíkozást barna és fehér színnel húzták, a száj és a fül teteje zöldre színezett.

A másik butykoskorsón⁴¹ (5. kép) a barna íróka csak a has alatti zárócsíkoknál jelenik meg: a váll ötszirmú virág és karéjos levél motívumainak kontúrjai, valamint a száruk karcolással⁴² készültek. A virágszirmok vörös, illetve világoskék szírműak, a karéjos levelek zöld, helyenként szintén világoskék színnel vannak kitöltve. A szájerem zöld színű, alatta függőleges vörös hármassík és fehér vízszintes sávozás váltja egymást. A butykos nyakánál a kiszélesedő részen, a karimánál zöld pontsor.

³⁵ Leltári szám nélkül. M.: 25 cm

³⁶ Hencidai Helytörténeti Gyűjtemény, leltári szám nélkül. M.: 34 cm, Nagyrábéi Tájház, leltári szám: NrTh 2015.25. M.: 36 cm

³⁷ Tájház, Csökmő. Leltári szám: TCS 08.211.1. M.: 29 cm

³⁸ Igaz–Kresz 1965: 117.

³⁹ A karéjos levelet a hagyomány szerint idős Badár Balázs honosította meg a mezőtúri díszítmenykinsben a 19. század vége felé. Nagy Molnár: i. m. 64.

⁴⁰ Leltári szám nélkül. M.: 27,5 cm

⁴¹ Leltári szám nélkül. M.: 24,5 cm

⁴² A karcolásos kontúrt a Mezőtúr és más központok fazekaságára nagy hatással lévő Badár Balázs alkalmazta. Nagy Molnár: i. m. 52.

Ugyancsak a víz tárolására szolgált a *kanta*, amelyet Mezőtúron a korsóhoz hasonló jellegzetes formával készítettek: a teste, füle ugyanolyan jellegzetes, de a nyaka nem szűkül be és nincs benne rostély. Két típusát készítették Túron: a bő szájú kantának (amelyben gyakran tejet és bort is tároltak⁴³) 10-12 cm volt a szájátmérője, míg a szűk szájú változatnak ennél kisebb.

A szűk szájú kanták egyik legjobb állapotban fennmaradt példája a biharkeresztesi gyűjteményben lelhető fel.⁴⁴ (7. kép) Vállán barna írókás, zöld, vörös és fehér karéjos levélbokor és vörös közepű, fehér szirmú virágfej váltja egymást. A fül mellett 1905-ös évszám. A fülén ivócsecset alakítottak ki.

A hencidai gyűjtemény egyik túri kantája⁴⁵ törött fülű, csorba szájú, és – valószínűleg használat során a szennyeződéstől – zöldre színeződött. Így az alapszín egyáltalán nem, a motívumok színének csupán egy része látszik, ám az alákarcolt kontúrok – karéjos levelek és négyszirmú virágfejek – alapján a keresztesi kanta egy időben későbbi párjának mondjuk, bár itt a nyakon függőleges csíkozás helyett vízszintes tulipán nyomma látszik. A törött fül felső részének belsejében látható kis lyukacska arra utal, hogy ennek a kantának is lehetett egykor ivócsecse.

Ugyancsak későbbi lehet az a szintén Hencidán használt kanta,⁴⁶ amelynek vállán a kék, vörös és zöld karéjos levelek között háromszög alakú szirmú kék és vörös virágok látszanak. A kontúrt ennél a darabnál is az alákarcolás adja.

Nem lehet tudni, hogy korsó-e vagy kanta volt az az edény, amelynek száját lefűrészelte egykori használója.⁴⁷ A formája alapján feltételezzük, hogy ez is Mezőtúron készülhetett: dudi alapon barna vízszintes és függőleges barna-vörös és fehér csíkok szabálytalan méretű közönként ismétlődve egyfajta négyzethálós díszítést eredményeznek az edény felületén. A felső két sávban fehér hullámvonalak nyomai látszódnak.

A *kancsó* kívül-belül mázas, folyadék tárolására szolgáló edény.⁴⁸ Az orros kancsó hasa törésvonal nélkül ível a nyakba. E típus egy igen értékes példájára jelen vizsgálat gyűjteményei közül a nagyrábéi tájházban bukkantunk.⁴⁹ (6. kép) Felirata szerint

⁴³ Kiss: 1955. 52.

⁴⁴ Leltári szám nélkül. M.: 37 cm.

⁴⁵ Leltári szám nélkül. M.: 39 cm.

⁴⁶ Leltári szám nélkül. M.: 28 cm (letörött nyakkal)

⁴⁷ Nagyrábéi tájház. Leltári szám: NrTh 2015.53. M: 28 cm. Eredeti szája és füle valószínűleg letörött, így a felső részt lefűrészelve mintegy bődönként használhatták tovább az edényt.

⁴⁸ Igaz-Kresz: i. m. 114.

⁴⁹ Leltári szám: NrTh 2015.112. M.: 30,5 cm

1881-ben, megrendelésre készült Mezőtúron.⁵⁰ A hasán körbe barna írókával rajzolták a mintát, amely hullámos vonalban körbefutó inda, erről leágazó, sűrűen festett vörös és fehér levelek, illetve virágfejek adják a gazdag díszítést.⁵¹ Alul piros-fehér-zöld sávozás látható, felette olvasható a barna írókás felirat. A fülön barna vízszintes, a nyakon pedig hármás piros függőleges csík között fehér vízszintes sávozás látható. A kiöntő cső („orr”) és a szájperem zöldre festett.

A vizeskancsó formánál a hasból törésvonallal, hirtelen emelkedik ki a nyak.⁵² A szintén Nagyrábén őrzött kancsó⁵³ dudi alapszínű, szája és füle zöld színbe mártott. Hasán különálló motívumok ismétlődnek: barna írókával húzott X alak, közepén fehér pettyel, a vonalak között egymással szemben zöld, illetve vörös petty.

A bödön élelmiszer tartására szolgáló edény fedővel vagy kihajló szájjal.⁵⁴ A vizsgált hét kisgyűjtemény mindkét kerámiabödönre valószínűleg Mezőtúron készült. Az egyik keskeny fenekű, füles darab,⁵⁵ amelyet Csökmön használtak, a kantához hasonlóan kissé vállas, emiatt „kanta állású bödön”-nek is nevezték.⁵⁶ (8. kép) A használat során barnásra színeződött edény⁵⁷ alapszíne valószínűleg dudi volt. Hasán, a két füle között barna írókás hullámvonal fut körbe, amelyen zöld levelek és vörös virágfejek ágaznak le. A vállon a vizeskancsónál megismert különálló motívumok ismétlődnek: barna írókával húzott X alak (ívesebb vonalban, mint a kancsónál), közepén fehér pettyel, a vonalak között egymással szemben zöld, illetve vörös petty.

Másik, Magyarhomorogon használt bödönünk⁵⁸ egyenes falú,⁵⁹ a két világháború között készülhetett. A fehér alapszínen pink, világoskék, piros, sárga, ecsettel festett, fekvő virágbokor díszítés látható.

⁵⁰ Teljes felirata: „Készült ez a nagy órondi kancsó Kemend Béni gazdának Mezőtúron 1881-ben.”

⁵¹ Hasonló kancsót közöl Nagy Molnár: i. m. 174. (41. kép). A hullámos vonalra rajzolt dús mintára példa butykoskorsón P. Szalay: 2002. 178. (341. kép), szilkén uo. 162. (276. kép)

⁵² Igaz–Kresz: i. m. 114.

⁵³ Leltári szám: NrTh 2015.69. M.: 17,5 cm

⁵⁴ Igaz–Kresz i. m. 104.

⁵⁵ Leltári szám: TCS 08.191.1. M.: 26,5 cm

⁵⁶ Nagy Molnár 2007. 106. Kanta állású mezőtúri bödönre közöl példát: P. Szalay: 1991: 232–233. (8–11. kép), illetve Uő 2002: 165. (287–292. kép); Nagy Molnár i. m. 186. (66. kép), illetve 166. (25. kép)

⁵⁷ Feltételezhetőleg a máz hajsálrepedésein a használat során beszívargó szennyeződés színezhette el az edényt. Magyar Zita fazekas, népi iparművész közlése.

⁵⁸ Leltári szám nélkül. M.: 25,5 cm

⁵⁹ A két világháború között készült, egyenes falú bödönök oldalára korongokat erősítettek fogó gyanánt (Nagy Molnár i. m. 108.), amelyek hasonlítottak a 19. század végén készült mozsár alakú bödönökre. Korábbi, írókás díszítésű mozsár alakú mezőtúri bödönre közöl példát: P. Szalay 1991: 234. (12–13. kép), illetve Uő 2002: 166. (293–296. kép), illetve Nagy Molnár i. m. 187. (67. kép)

A szilke kívül-belül mázas tárolóedény.⁶⁰ A mezőtúri szilkék viszonylag széles fe- nekűek, gömbölyű testűek, különböző méretűek.⁶¹

Fehérrel és zölddel töltötték ki a barna írókás kontúrt a Hencidán használt dudi színű szilke⁶² kerek leveleinél. (9. kép) Az edény hasán a három egyszerű mintacso- port: kerek levélpár között vékony vonalakkból álló stilizált virágfej („rozmaring- ág”⁶³). Az edény szájpereme és a fül felső része zöld színű.

Nagyrábén találtuk azt a szilkét⁶⁴ (10. kép), melynek alsó, a korsóknál, kantáknál is megfigyelhető, záró csík motívuma felett barna írókás karéjokban vörös, fehér, illetve zöld festés található.⁶⁵

A korsóknál már megismert, karéjos leveles virágkoszorú fut körbe a dudi ala- pú szilkén.⁶⁶ (11. kép) A díszítőelemeket karcolással kontúrozták, amelyeket zöld, fe- hér-világoskék és vörös színekkel töltöttek ki.

A Furtai Helytörténeti Gyűjtemény egyik nagyszilkéje⁶⁷ világos barna alapszínű. A fekvő virágkoszorú elemeiről hiányzik mindenféle kontúr, ecsettel húzott, kacsakarín- gós, zöld levelek és vörös virágfej (öszirózsa) váltják egymást.⁶⁸

Ugyancsak Furtán őriznek egy zöld alapszínű, ecsetes festésű szilkét,⁶⁹ amely már a két világháború közötti időszakban készülhetett. Erre utal a használt szín és az ecse- tes festés is: a hason körbefutó, fehér, öszirózsás motívum a jellegzetes alakú levelek- kel és világoskék kisebb virágokkal.

A köcsög tej tárolására használatos cserépedény,⁷⁰ a paraszti háztartásban nagy számban fordul elő. Különböző úrtartalommal készítették a félliterestől a háromlitere- sig.⁷¹ A mezőtúri köcsögöt megtaláljuk kívül mázatlan formában is: ekkor legfeljebb csak egy-két fehér földfesték díszíti a nyakánál.⁷² A mázas köcsögöt használták tej- hordásra, mert a tehéntartó gazda az alapján tudta számon tartani, melyik edény kié.⁷³

⁶⁰ Igaz-Kresz: i. m. 102.

⁶¹ P. Szalay: 2002. 69.

⁶² Leltári szám nélkül. M: 24,5 cm

⁶³ Nagy Molnár: i. m. 63.

⁶⁴ Leltári szám: NrTh. 2015. 55. M.: 20 cm.

⁶⁵ Ehhez hasonló szilkét közöl P. Szalay: 2002. 162. 272. kép. A barna írókás karéjokra korsók esetében is talá- lunk példát még: Sándor: 2011. 196. (1. kép.), P. Szalay: 1991. 236 (16. kép), illetve Uő. 2002. 167 (300. kép)

⁶⁶ Magyarhoromogi Helytörténeti Gyűjtemény. Leltári szám nélkül. M.: 23 cm

⁶⁷ Leltári szám: FHtGY 2014. 22. M.: 24 cm

⁶⁸ Hasonló levélformát közöl kantán Nagy Molnár: i. m. 186. (65. kép), szilkén P. Szalay: 2002. 164. (240. kép)

⁶⁹ Leltári szám: FHtGY 2014. 21. M.: 18 cm

⁷⁰ Igaz-Kresz: i. m. 109.

⁷¹ Kiss: i. m. 55.

⁷² Nagy Molnár: i. m. 109.

⁷³ Kresz: é. n. 225.

A bihari kisgyűjtemények nagyszámú mázas köcsögei – kevés kivétellel – készülhettek Mezőtúron is. Jellemzőjük, hogy többnyire az egyéb edénytípuson is előforduló, ecsettel festett virágmotívumokkal díszítettek. Alapszínük igen változatos: a dudi⁷⁴ mellett fehér,⁷⁵ kék⁷⁶ színnel találkozhatunk.

A *butella* pálinkának való kisebb tárolóedény, jellegzetesen alföldi tárgyfajta, általában megrendelésre készült.⁷⁷ Az 1850-es évektől kezdve a túri korsósok is készítették a hódmezővásárhelyiek hatására.⁷⁸ A vizsgált bihari kisgyűjteményekben három ilyen edény található: mindhárom zöld mázas, hasáb alakú butella. Kettőt közülük a csökmői tájház őríz: az egyik díszítés és felirat nélküli,⁷⁹ a másik⁸⁰ (12. kép) karcolt díszítéssel készült. Felirata: *Én, K. Nagy Gábor / készítettem ezt / a csinos butélli / át az Cs. Nagy / Lajos számára / Túron 1892./ november 15-ken.* Másik oldalon: *Ez butela / tulajdonom / ha elvész szol / gáltazsd kezem / hez barátom / mert nem meg / unt jószágom.* A két keskenyebb oldalán karcolt inda látható. A talpa ívesen behajlik, ami mezőtúri jellegzetességnek tekinthető.⁸¹

Felirata alapján korábban, 1883-ban készült a Magyarhomorogon használt butella⁸² (13. kép), amelynek letörött a szája. Csak az egyik oldalán található felirat az évszám alatt.⁸³ Az edény talpának ívelése itt más alakú: két kisebb ív között egy kis háromszög alakú bemetszés látható mindkét oldalon.⁸⁴

Mezőtúron az 1850-es évektől készítettek mázas *tálasedényt*.⁸⁵ A tálak nemcsak használati, hanem díszítő funkcióval is rendelkeztek, falra függeszthető mivoltukból fakadóan.⁸⁶

⁷⁴ Például Hencidai Helytörténeti Gyűjtemény Leltári szám nélkül. M.: 26 cm, és ugyanott Leltári szám nélkül. M.: 22,5 cm

⁷⁵ Hencidai Helytörténeti Gyűjtemény. Leltári szám nélkül. M.: 24,5 cm

⁷⁶ Bojti Tájház gyűjteménye. Leltári szám nélkül. M.: 26,5 cm

⁷⁷ Kresz: 1990. 51.

⁷⁸ Kresz: 1991. 45.

⁷⁹ Leltári szám: TCS. 08.205. M.: 20 cm

⁸⁰ Leltári szám: TCS. 08.206.1. M.: 19 cm

⁸¹ P. Szalay: 2002. 181. (356. kép) és uo. 182. (358. kép)

⁸² Leltári szám nélkül. M.: 18,5 cm

⁸³ *Ez a csárdás butéllija / Gazdájának tulajdona / Pálin kával szén / tetesék az tarisznyába / tetesék ked / vesem is maj meg / tölti más nap reggelre / elteszi.*

⁸⁴ Hasonlót közöl P. Szalay: 2002. 181. (356. kép), illetve 182. (358., 360. kép)

⁸⁵ Nagy Molnár: i. m. 97.

⁸⁶ Nagy Molnár: i. m. 96–97. A tálakat – amennyiben nincsen fülük – legtöbbször a fenékszögben kiképzett lyukaknál függesztik a falra. Magyar Néprajzi Lexikon 5. kötet

A nagyméretű tálaknak két változatát formázták: az egyik fajta viszonylag keskeny aljú, kifelé egyenesen szélesedő, fül nélküli paraszttál.⁸⁷ Ebből a típusból többet is őriznek a bihari kisgyűjtemények.

Csökmőn bukkantunk rá arra a darabra,⁸⁸ amely peremének külső oldalán barna hullámvonal díszítés van, belül pedig a perem alatt nemzetiszínű sávozás fut körbe.⁸⁹ Ez utóbbi díszítésmód a kiegyezés után csaknem valamennyi mezőtúri edénytípusra felkerült, de a leggyakrabban a tálakat jellemzi.⁹⁰

Egy csökmői tálnak⁹¹ (14. kép) az öblében egyszál vörösfejú virágot festettek zöld levéllel.

A perem külső oldalán szintén barna hullámvonal található, ahogy a következő tálon is, amelyet Furtán őriznek.⁹² (15. kép) A perem alatti nemzetiszínű sávozást itt is megtaláljuk, ám alatta a belső falon három, tulipánfejből álló, zöld leveles virágbokor fekszik, a tál belső felületének alig több mint egyharmadát kitöltve.

A másik nagyméretű tálforma a vájling, amelynek jellemzője, hogy a tálnál öblösebb, rendszerint kiöntőnyílást és két függőleges fület is találunk rajta.⁹³ A vájlingok közé tartoznak – formájukat tekintve – a kétfülű szűrőtálak, amelyek oldalát és alját sűrűn átluggatták.⁹⁴ A nagyrábéi tájház gyűjteményében található dudi alapszínű szűrőtálról⁹⁵ (16. kép) feltételezhető, hogy Mezőtúron készült. Külső falán található a díszítés: a talpán két szál zöld levelű, kék fejú virág, oldalán ugyanezekből a virágokból koszorú fut körbe.

Az egyéb, apróságok kategóriájából kiemelünk egy Magyarhomorogon őrzött viszonylag ritka fazekasmunkát⁹⁶, amely egy hordókulacs felső darabja lehetett,⁹⁷ oldalán, hasán ecsetes festésű zöld leveles inda.

⁸⁷ Nagy Molnár: i. m. 97.

⁸⁸ Leltári szám: TCS 08.276.1. Átmérő: 32 cm. A 31–32 cm átmérőjű edényt nevezik „negyedik tálnak”. Kiss i. m. 76.

⁸⁹ Hasonlót közöl Novák: 1999. 99. (183. kép), illetve Sándor: 2011. 200. (17. kép)

⁹⁰ Nagy Molnár: i. m. 97.

⁹¹ Leltári szám: TCS 08.198.1. Átmérő: 36 cm

⁹² Leltári szám: FHtGY 2014.9. Átmérő: 29 cm

⁹³ Nagy Molnár: i. m. 97.

⁹⁴ Nagy Molnár: i. m. 98.

⁹⁵ Leltári szám: NrTh. 2015.90. Átmérő: 33,5 cm

⁹⁶ Leltári szám nélkül. M.: 17 cm

⁹⁷ A *hordókulacs* 3–10 kicsi, összeragasztott hordócskából áll, amelyeket csövekkel illesztenek egymásra és egymás mellé oly módon, hogy az építmény körvonalaiiban háromszöget alkot. Ennek is van szája, lába és akasztója. Mindegyik formát egyedileg készítették, általában megrendelésre, és gyakran évszámmal, névvel látta el mestere. Magyar néprajzi lexikon.

A hét vizsgált bihari kisgyűjteményben őrzött, közel 300 darab fazekasmunkát áttekintve megállapíthatjuk, hogy – eltérő arányban – mind tartalmaz mezőtúri kerámiát. Mivel az edények gyűjteménybe kerülése igen esetleges, ezért a települések és a használt edénytípusok közötti összefüggésekre nézve nem tudunk messzemenő következtetéseket levonni. Mindenesetre megállapítható, hogy a mezőtúri fazekasok legjellemzőbb edénye, a korsó, illetve a kanta közül két gyűjtemény: a furtai és a magyarhomorogi egy túri edényt sem őriz. Mindkét helyen maradtak meg korsók és kanták is – Magyarhomorogon ez a két edénytípus a kerámiagyűjtemény csaknem felét teszi ki –, de ezeket nagyrészt a bihari Rév község fazekasai készítették.⁹⁸ Nagy számban képviseltetik magukat mindkét helyszínen a bihari hegység román fazekasfalvaiból származó mázatlan, ún. körösi korsók is. Mindegyik vizsgált gyűjteményben találunk mázas köcsögöt, feltételezhető mezőtúrit is közöttük. Szílkéből a Biharkeresztesi Helytörténeti Gyűjtemény és a Bojti Tájház kivételével – e két helyen egyáltalán nem őriznek ebből az edénytípusból – mindegyik vizsgált helyszínen találunk mezőtúri darabokat. A jellegzetes túri tálasedényből kevés található a bihari gyűjteményekben: a hétből csak háromban őriznek tálat (összesen hat darabot), de ennek fele bizonyosan túri készítmény. Egyéb edénytípusból: bödönből, kancsóból és butellából csak néhány darabot találhatunk a kisgyűjteményekben.

A bihari kisgyűjtemények kerámiaedényeinek vizsgálata adalékokat szolgáltat a fazekasközpontok termékeinek elterjedéséről, vásárcörzeteinek pontosításához. A gyűjtemények egyéb központból származó edényeinek vizsgálata a jövő feladata lesz.

⁹⁸ Furtán a 10 ilyen edényből három kanta révi, Homorogon 23 korsó és kanta közül 10 készült itt.

Irodalom

DANKÓ Imre

- 2007 Hogyan, hol szerezték be a sárrétiek a cserépáru szükségleteiket? In: *Rálátás*. VIII. évf. 3. sz. 2007. III. negyedév. 39–43.
2011 *Magyarhomorog*. Debrecen

IGAZ Mária–KRESZ Mária

- 1965 A népi cserépedények szakterminológiája. *Néprajzi Értesítő* XLVII. 87–131.

KISS István

- 1955 *A mezőtúri agyagipar*. Kézirat. EA 9710

KRESZ Mária

- É. n. *Mezőtúri fazekasság*. Gyűjtőcédulák 1951–1955. EA 4453
1960 Fazekas, tálás, korsós. *Ethnographia* LXXI. 297–379.
1978 *Mezőtúr fazekassága 1913–1914. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban*. Bp.
1991a *Magyar fazekasművészet*. Budapest–NoviSad.
1991b Agyagművesség. In: Domonkos Ottó–Nagybákay Péter (szerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség*. Budapest. 524–600.

KOLOZSVÁRI István–SÁNDOR Mária (szerk.)

- 2009 *Tájházak és kiállítóhelyek Biharban I.* Berettyóújfalu

NAGY MOLNÁR Miklós

- 2007 *Népi kerámia a Nagykunságban*. Karcag

NOVÁK László

- 1999 *Kerámia Nagykörösn.* Az Arany János Múzeum kiállítási monográfiái III. Nagykörös

MOLNÁR Ilona

- 1938 *Mezőtúr fazekasipara*. Kézirat. EA 4057

P. SZALAY Emőke

- 1991 Mezőtúri kerámia a Déri Múzeumban. In: Gazda László–Módy György (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1991*. 225–264.
2002 *Magyar népi kerámia a Déri Múzeumban I.* Debrecen

SÁNDOR Mária

- 2011 Mezőtúri mázas kerámia a Bihari Múzeum gyűjteményében. In: Sándor Mária (szerk.) *A Bihari Múzeum Évkönyve XV–XVI*. Berettyóújfalu. 183–202.

VARGA Gyula

- 1996 Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg történeti néprajza. In: Rácz Zoltán (szerk.): *Örökségünk*. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg. 89–122.

Mária Sándor

Glazed ceramics of Mezőtúr in small collections of Bihar

Between 2014 and 2016 Bihari Museum offered professional support to the small collections of its operational area. The study analysed six ceramics collections among these: the traditional houses of the region of Bojt, Csökmő, and Nagyrábé, and the local history collections of Hencida, Furta, and Magyarhomorog. It is typical to each collection that their objects had been used by peasant households locally long ago. As there wasn't any centre of pottery in this area, the residents purchased their ceramics from merchants arriving from the pottery centres of the Great Plain and Bihar Mountains. One of the most significant centres was Mezőtúr. Most of the pots originate from Mezőtúr; there are many water jugs ("korsó" and "kanta", milk jugs ("köcsög"), jam jars ("szilke"), ornate bottles for holding the traditional Hungarian fruit brandy, i.e. pálinka ("butella"), and also bowls in the six small collections. These 19th and 20th century glazed ceramics of Mezőtúr are presented by the study.

Mária Sándor

Glasierte Keramik aus Mezőtúr in Kleinsammlungen in Bihar

In den Jahren von 2014-2016 leistete das Bihari Museum eine fachliche Unterstützung für die Kleinsammlungen in seinem Sammlungsgebiet. Von denen untersuchten wir die Keramiksammlungen in sechs Sammlungen: Im Heimatmuseum von Bojt, Csökmő und Nagyrábé, beziehungsweise in der Heimatsammlung von Hencida, Furta und Magyarhomorog. Es ist typisch bei jeder Sammlung, dass ihre Gegenstände in der gegebenen Siedlung einst in den Bauerhaushalten gebraucht wurden. Da es kein Töpferzentrum in dieser Region gab, ihre Einwohner bezogen die Keramikgefäße meist von wandernden Kaufläuten aus Töpferzentren in der Tiefebene und im Bihar-Gebirge. Als eines der solchen wichtigsten Zentren galt Mezőtúr. Den überwiegenden Teil der Gefäße der sechs Kleinsammlungen bilden die Produkte aus Mezőtúr: In größter Menge sind die Flüssigkeitskrüge, -kannen, Töpfe für Milchlagerung und Marmeladentöpfe, sind gleichzeitig auch detailliert bearbeitete Schnapsbehälter, ferner Schalen dabei in den Kleinsammlungen. Diese glasierten Keramikgefäße aus Mezőtúr vom Ende des 19–20. Jahrhundert sind in der Studie dargestellt.

1.kép. Korsó

2.kép. Korsó

3.kép. Korsó

4.kép. Butykoskorsó

5.kép. Butykoskorsó

6.kép. Kancsó

7.kép. Kanta

8.kép. Bödön

9.kép. Szilke

10.kép. Szilke

11.kép. Szilke

12.kép. Butella

13.kép. Butella

14.kép. Tál

15.kép. Tál

16.kép. Szűrőtál